

Čítanie z druhej ruky*

MAREK DEBNÁR

Metodológia je veda nemajetných.
(La metodologia è la scienza dei nullatenenti.)
Lucio Colletti

Fenomén čítania sa od začiatku 20. storočia dostával stále viac do centra záujmu nielen v literárnej vede, ale aj v ďalších disciplínach zaoberajúcich sa interpretáciou textov. Literárne a filozofické smery od fenomenológie a hermeneutiky cez recepcnú estetiku, štrukturalizmus, semiotiku až po psychoanalýzu či dekonštrukciu predstavili širokú škálu prístupov k interpretácii, textu a čítaniu. Všetky uvedené smery napriek tomu, že ich stanoviská boli často vo vzájomnom rozpore, však vychádzali z čítania ako interakcie medzi čitateľom a textom. Nástup digitálnej doby a s ním spojená remediácia tlačенých textov na obrazovky počítačov alebo elektronických čítačiek tento základný vzorec lektúry narušil len minimálne, pretože aj pri čítaní z displeja dochádza k bezprostrednej skúsenosti, ktorú zažíva každý čitateľ. Hoci miera intímnosti a jedinečnosti tejto skúsenosti má subjektívny charakter, domnievame sa, že v priestoroch hypertextu sa hranice, ktoré oddeľujú jednotlivých aktérov literárnej komunikácie, skôr stierajú, než prehlbujú.¹

Vplyv masívnej digitalizácie textových zdrojov sa odrazil aj v literárnej vede, kde vyvolal metodologické otázky o prístupe k neustále rastúcim textovým archívom. Prejavilo sa to najmä pri analýzach širších vzťahov v oblasti literárnej histórie, komparatistiky či svetovej literatúry, kde je dnes k dispozícii oveľa väčšie množstvo textového materiálu než kedysi. Zatiaľ čo pred niekoľkými dekadami pracovali literárni vedci s rádovo stovkami textov, s nástupom digitálnej doby sa ich počet niekoľkonásobne zvýšil a už nebolo postačujúce pristupovať k literatúre len podrobným čítaním (*close reading*) kanonizovaných textov.² Cieľom nasledujúcej štúdie je predstaviť základné okruhy nástrojov „čítania z druhej ruky“,³ teda čítania textových dát, ktoré je sprostredkované nástrojmi informačných technológií (IT), a zároveň z hľadiska teórie literatúry analyzovať metodologické východiská Morettiho koncepcie *dištančného čítania*.

* Príspevok vznikol na Katedre všeobecnej a aplikovanej etiky FF UKF v Nitre ako súčasť riešenia grantovej úlohy VEGA 2/0107/14 *Hypermediálny artefakt v postdigitálnej dobe*.

ČÍTANIE A DÁTA

Vznik veľkých textových archívov, akými sú *Google books*⁴ alebo *Internet archive*⁵, ako aj rozmach korpusov elektronických⁶ textov na úrovni národných jazykov, ktoré sú súčasťou výskumov v oblasti *Natural Language Processing*, si vynútil postupné uplatňovanie štatistických a vyhľadávacích nástrojov aj mimo oblasti počítačovej a korpusovej lingvistiky.⁷

Nástroje IT využiteľné v literárnej vede a širšom humanitnom výskume môžeme podľa funkcionality rozdeliť do niekoľkých skupín. Prvou sú anotačné nástroje, ktoré umožňujú priradiť k elektronickému textu metadáta, a tak vyhľadávať konkrétne prvky v textoch, ako aj v komentároch pridaných čitateľmi. Sú to nástroje, ktoré sa z hľadiska prístupu k textu ako jediné dajú považovať za obdobu podrobného čítania (*close reading*). Príkladom takéhoto nástroja je *eMargin*,⁸ ktorý umožňuje užívateľovi ľubovoľne pridávať k jednotlivým častiam elektronického textu komentáre, a vytvárať tak v rámci textu hypertextové prepojenia. Funkcie nástroja spolu predstavujú akýsi virtuálny čitateľský zápisník, ktorý je možné zdieľať s ďalšími čitateľmi toho istého textu. Tento nástroj je momentálne na ústupe, pretože implementácia textových metadát (v prípade *eMarginu* čitateľských komentárov), je dnes súčasťou výstavby korpusov a patrí do druhej, väčšej skupiny nástrojov zameranej na ich budovanie.

Ďalšiu skupinu predstavujú upravené nástroje korpusovej lingvistiky, ktoré zastrešujú súbor konverzných, štatistických a vizualizačných funkcií, čím umožňujú vykonávať viacero činností, od vyhľadávania až po rôzne grafické znázornenia extrahovaných kvantitatívnych dát. Ako príklad môžeme uviesť nástroj *corpkit*,⁹ ktorý umožňuje užívateľovi vytvoriť vizualizácie vlastného textového korpusu (štatistiky, grafy, tabuľkové výstupy). Keďže extrahovanie textových dát sa primárne opiera o korpusy, ktoré patria k základným predmetom čítania z druhej ruky, v tejto skupine nachádzame najviac voľne dostupných nástrojov IT. Pre potreby textovej analýzy je nevyhnutné disponovať lokalizáciami týchto nástrojov a elektronickými verziami analyzovaných textov. Mimoriadne cenné na nástrojoch korpusovej lingvistiky je to, že obsahujú aj morfológické a lexikografické funkcie. Znamená to, že okrem jednoduchých štatistických dát (frekvencia výskytu slov a pod.) dokáže užívateľ abstrahovať z textu aj presnejšie dáta: skupiny sémanticky príbuzných termínov alebo fráz, čo tvorí základ tretej skupiny nástrojov, ktoré sú zamerané na extrakciu textových dát (*text mining*).¹⁰

Vývoj týchto nástrojov prebieha v rôznych skupinách v rámci DH zaoberajúcich sa textovou analýzou. Príkladom je skupina *Computational Stylistic Group* (CSG),¹¹ ktorá uplatnením postupov kvantitatívnej lingvistiky (štylometrie) dokáže identifikovať stratégiu textu až po idiolekt autora. *Stylo R*, ktorý skupina CSG vyvíja, nie je len nástroj textovej extrakcie, ale aj programovací jazyk, dostupný na stránkach skupiny spolu s voľne prístupnými korpusmi literárnych textov, napríklad so Shakespeareovými dielami, klasickými britskými románmi a podobne. Ďalším príkladom pokročilých nástrojov sú na seba nadväzujúce projekty *Phil@Scale* a *SalVe2: Extrakcia dát z filozofických textov*.¹² Tieto nástroje sú schopné objavovať významovo príbuzné pasáže v archívoch filozofických textov, ktorých objem sťažuje, resp. vylučuje, aby ich jednotliviec prečítal kompletne. Účelom podobných nástrojov je uľahčiť pochope-

nie vlastností a vzťahov v textových archívoch, ktorých prečítanie je pre človeka ťažko uskutočniteľné, resp. nemožné. Ako uvádza Sanne Vrijenhoek (2017), jedna z autoriek *SalVe2*: „Komplikovanosť myšlienok, o ktorých filozofická spisba pojednáva, od filozofov vyžaduje, aby konkrétny text skôr než o ňom budú môcť povedať čokoľvek užitočné, študovali donekonečna“. *SalVe2* na základe sémantickej príbuznosti kontextov a štýlometrickej analýzy jednotlivých filozofických diel s príbuznou argumentačnou výstavbou pomáha filozofom nájsť relevantné pasáže pre ich výskum aj v spisoch, ktoré nikdy nečítali.

Uvedené príklady, rámcovo načrtávajúce oblasti využitia automatizovanej textovej analýzy, sa neorientujú výlučne na veľké objemy dát. Čím dôslednejšia má byť analýza, tým viac je potrebné pracovať s parciálnymi podrobne anotovanými databázami, napríklad s článkami z konkrétneho periodika, prípadne s dielom konkrétneho autora. Spôsob, akým nástroje IT zasahujú do literárneho výskumu, a to, aké výsledky prinášajú, je predmetom nasledujúcich častí textu, kde sa zaoberáme metodologickými a teoretickými východiskami dištančného čítania Franca Morettiho vo vzťahu k literárnej vede. Pritom už teraz možno konštatovať, že mnohé z cieľov a metodologických princípov „čítania z druhej ruky“ vo svojom bádani v oblasti literárnych žánrov alebo štruktúr rozprávania anticipoval už ruský formalizmus a jeho pokračovatelia.¹³

DIŠTANČNÉ ČÍTANIE

Myšlienka „svetovej literatúry“ ako množiny zdieľaných kozmopolitných hodnôt je známa už od čias J. W. von Goetheho. Návrh metodológie literárnej vedy prekračujúcej horizont súborného diela jedného autora, obdobia či žánru sa objavuje v ruskom formalizme. Idea dištančného čítania, tzn. čítania sprostredkovaného nástrojmi IT, ktorú predstavil Franco Moretti v eseji *Conjectures on World Literature* (Domnienky o svetovej literatúre) v roku 2000,¹⁴ odkazuje na obidve perspektívy.

K predstave svetovej literatúry, ako ju chápali Goethe v rozhovoroch s Eckermanom (1827) a o dvadsať rokov neskôr Marx a Engels v *Manifeste komunistickej strany*¹⁵ (1848), sa Moretti stavia kriticky. Opisuje ju ako súdobé intelektuálne gesto limitované priestorom západnej Európy, presnejšie „nemeckými filológmi pracujúcimi s francúzskou literatúrou“ (Moretti 2000, 54), čo ešte neznamená, že sa od tohto pojmu odvracia. Naopak, svetová literatúra je hlavnou oblasťou jeho záujmu, nie však ako nálepka nejakého súboru vybraných literárnych diel, ale ako metodologický problém. Aby mohol definovať termín svetová literatúra, potreboval nájsť výskumnú metódu, ktorá by zodpovedala aktuálnemu stavu a šírke problému, čiže metódu, ktorá prekračuje nerealizovateľnú predstavu čítať všetko, prípadne čítať viac.

K myšlienkam a postupom ruského formalizmu sa Moretti v *Domnienkach o svetovej literatúre* otvorene neprihlásil, no inšpirácia formalizmom bola u neho taká silná, že si za svoju teóriu dištančného čítania, ktorú v článku predstavil, vyslúžil označenie: „nový formalizmus bez podrobného čítania“ (Arac 2002, 38). Moretti vtedy svoju metódu opísal ako:

malý pakt s diablom: už vieme ako čítať texty, teraz sa naučme ako ich *nečítať*. Dištančné čítanie, kde *vzdialenosť je podmienkou poznania*, nám dovoľuje zamerať sa na jednotky,

ktoré sú oveľa menšie alebo oveľa väčšie ako text: literárne stvárnenie, témy, trópy – alebo žánre a systémy. A ak medzi veľmi malým a veľmi veľkým samotný text zmizne, je to jeden z tých prípadov, keď môžeme oprávnene povedať, že menej je viac. Ak chceme porozumieť systému v jeho celistvosti, musíme sa zmieriť s tým, že niečo stratíme (2000, 57).

Nadšenie z nového metodologického prístupu je nesporné, rovnako ako latentná inšpirácia formalizmom, ktorý literárnu históriu môže naučiť pravidelnostiam literárneho poľa, ako píše v štúdiu *The Slaughterhouse of Literature* (2000, Bitúnok literatúry). V štúdiu, ktorú uverejnil v tom istom roku ako *Domnienky o svetovej literatúre*, ďalej dodáva: „Forma je opakovateľným prvkom literatúry – tým, čo sa bez zásadných zmien v mnohých prípadoch po veľa rokov vracia“ (2013, 86). Moretti v tomto období o formalizme hovorí veľmi všeobecne a inšpiráciu Viktorom Šklovským a jeho *Teóriou prózy* (1929) otvorene priznáva až o päť rokov neskôr v knihe *Graphs, Maps, Trees – Abstract Models for Literary History* (2005, *Grafy, mapy, stromy – Abstraktní modely literární historie*, 2014). Dielo patrí k zakladateľským prácam na tému textovej analýzy pomocou IT nástrojov v oblasti literárnej vedy, pričom Moretti v ňom predstavil tri modely kvantitatívnych analýz. Pomocou *grafov* analyzoval históriu zmien románového žánru v jej komplexnosti; prostredníctvom *máp* ilustroval zmeny geografických aspektov v anglickej „vidieckej“ próze a genealogické *stromy* mu umožnili analýzu rôznych mutácií v detektívnom žánri. Trojica kvantitatívnych analýz reprezentuje tri prístupy k tomu, čo Eichenbaum ešte v roku 1925 označil ako cieľ formálnej metódy v texte venovanom práci petrohradskej Spoločnosti pre štúdium poetického jazyka (*Opojaz*) s názvom *Teória formálnej metódy*:

Neuvádzame do svojich prác problémy životopisu a psychológie tvorenia, nazdávajúc sa, že tieto problémy, samy osebe veľmi vážne a zložité, musia zaujať miesto v iných vedách. Pre nás je dôležité nachádzať vo vývine príznaky historickej zákonitosti – preto ponechávame stranou všetko, čo sa z tohto hľadiska javí ako *náhodné*, čo nemá vzťah k histórii. Nás zaujíma sám proces vývinu, sama dynamika literárnych foriem, pokiaľ ju možno sledovať vo faktoch minulosti. Ústredným problémom literárnej histórie je pre nás problém vývinu mimo osobnosti – skúmanie literatúry ako osobitného literárneho javu (Eichenbaum 1971, 50).

Okrem historických zákonitostí formy, ktoré Moretti akcentoval v oboch textoch z roku 2000, nenachádzame v jeho prístupe ani Eichenbaumom spomínaného životopisného autora. Formalizmus takto reagoval na prístup, ktorý redukoval literárnu históriu na psychologickú interpretáciu diel „veľkých autorov“. Literárne dielo a jeho hodnotový rámec totiž nevnímali ako izolovaný výtvar, ale na pozadí iných diel a v spojitosti s nimi. Z hľadiska vývoja literárnej formy sa preto ako dôležitý ukázal aj vplyv diela na dielo,¹⁶ čo bol dôvod, prečo formalisti rozšírili pole skúmania z „vysokkej literatúry“ aj na literatúru populárnu a na ľudovú slovesnosť, ktoré tiež zohrávali úlohu pri vzniku a vývine literárnych žánrov a foriem. Toto kvantitatívne rozšírenie poľa literárneho výskumu tvorí základ nielen formalistického výskumu, ale aj postupov v oblasti textovej analýzy, ktoré sa opierajú o informačné technológie.

Moretti uvedený odklon rozšíril na celú množinu autorov a ich diel, ktorým literárna história venovala privilegovanú pozornosť: „Problém podrobného čítania vo všetkých svojich inkarnáciách (od nového kriticizmu po dekonštrukciu) sa zakladá

na extrémne obmedzených kritériách. [...] Príliš veľa pozornosti venujeme jednotlivým textom, len preto, lebo si myslíme, že iba veľmi málo z nich je jej hodných“ (2000, 57). V Morettiho variante „formalizmu bez podrobného čítania“ ide primárne o vytváranie abstraktných modelov vývoja literárnych foriem na základe špecializovaných textových korpusov, preto sa pozornosť presúva od privilegovaných autorov a diel na úroveň individuálnych zmien celého literárneho žánru.

FALOŠNÉ INDÍCIE

Príkladom takéhoto skúmania je využívanie indícií v detektívnych románoch a poviedkach vo vzťahu k vývinu anglickej detektívky z obdobia ich prvých výskytov, teda z konca 19. storočia. Téma sa venuje posledná kapitola *Grafoy, máp, stroymov*, ktorá je rozšírenou verziou textu *Bitúnok literatúry* a súčasne najlepšie ilustruje Morettiho vzťah k ruskému formalizmu. Zatiaľ čo v *Bitúnku literatúry* svoju inšpiráciu Šklovským nespomína, v zmienenej kapitole (*Stromy*) na neho už priamo odkazuje. Šklovskij v *Teórii prózy*, konkrétne v kapitole *Novela s tajomstvom*, analyzuje z aspektu žánrovej výstavby, formy a časového sledu sujetu popri iných dielach aj príbehy Arthura Conana Doylea o Sherlockovi Holmesovi. Spočiatku nenachádza nič mimoriadne, zaujme ho však zvláštny spôsob, akým Doyle pracuje s indíciami: „Najdôležitejšie sú druhotné údaje, zaradené tak, že ich čitateľ nezbadá“ (Šklovskij 1971, 142). Z hľadiska výstavby ide o bežné poviedky s tajomstvom: „[T]úto schému nevytvoril Conan Doyle, hoci ju ani neukradol. Vyplýva z podstaty vecí“ (143). Keď však ide o indície (Šklovskij ich nazýva „narážky“), píše: „Každý, kto sa chce zaoberať ruskou sujetovou literatúrou, musí si všimnúť, ako Conan Doyle narába s narážkami a ako na nich buduje rozuzlenie“ (143).

Pri konštituovaní genealogického stromu vývinu detektívneho žánru, ktorý Moretti v *Stromoch* načrtáva, je zrejmé, že funkčné využitie indícií (prítomných, viditeľných, dekodovateľných a pod.), ktoré sa objavuje u Doylea a niektorých jeho súčasníkov, sa postupne stáva hlavnou vývinovou vetvou detektívneho žánru. Výsledkom týchto skúmaní je poznanie, že do súčasného literárneho povedomia sa dostávajú už len tie diela z uvedeného obdobia – a Moretti dokazuje, že ide o skutočne malé percento –, ktoré obsahujú správne varianty indícií. V prípade Doylea sa Moretti tieto výsledky rozhodol overiť, keďže jedna z možných hypotéz o úspechu poviedok o Sherlockovi Holmesovi sa opiera o fakt, že boli uverejňované v prestížnom *Strand Magazine*:

Je správne prikladať význam práve forme, a nie napríklad faktu, že Doyle písal pre prestížny *Strand Magazine* a jeho rivali nie? [...] Navštívil som knižnicu a zistil, že v priebehu 90. rokov 19. storočia vyšlo v magazíne *Strand* okrem príbehov Sherlocka Holmesa ďalších približne sto detektívnych poviedok od dvadsiatich piatich rozličných autorov. S toľkými autormi, ktorí prispievali do rovnakého časopisu, sa predstava, že za Doylovým úspechom stojí jeho privilegované postavenie, rozplýva (Moretti 2005, 74).

Moretti pri overovaní dát v spomenutom prípade postupoval rovnako ako Vladimír J. Propp vo svojej priekopníckej práci *Morfológia rozprávky* (1928), kde bez možnosti využitia nástrojov IT skúmal konkrétny variant rozprávky na základe jedného súboru. To mu umožnilo identifikovať tridsaťjeden funkcií, ktoré tvoria

základné stavebné prvky deja každej „čarodejnej rozprávky“ (Propp 1971, 35 – 72), teda rozprávky, v ktorej sa vyskytoval čarodejný predmet (napríklad „stolček, prestri sa“). Propp pracoval s presne vymedzeným korpusom textov, s „materiálom“, ktorý tvorili rozprávky uvedené v registri folkloristu a zberateľa ľudovej slovesnosti Aarne-Thompsona označené číslami 300 – 749. Túto množinu Propp následne zužoval a analýze v konečnom dôsledku podrobil 175 textov. Je zrejmé, že Propp všetky tieto texty prečítal a vyabstrahoval z nich jednotlivé varianty celého súboru sám. Moretti svoj výskum pôvodne realizoval na oveľa väčšom súbore textov pomocou digitálnych nástrojov, ale princíp overenia výsledkov u neho zostal rovnaký ako u Proppa.

Kvantitatívne výsledky síce prezrádzajú podstatne viac o vývoji formy, avšak čítaním všetkých poviedok jedného konkrétneho súboru textov odhalil Moretti aj čosi podstatnejšie než len potvrdenie status quo Conana Doylea. „Druhoradé“ a zabudnuté detektívne poviedky, ktorým nikto nevenoval pozornosť, vytvárajú vzhľadom na konštrukciu zápletky a deja dve nové vetvy genealogického stromu detektívneho žánru. Nadšenie z objavu bolo také veľké, že Moretti túto skúsenosť zhodnotil slovami: „Čím väčšími sa človek ponorí do archívu, do iných slov, tým ‚darwinovskejším‘ sa stáva morfopriestor (*morphospace*) žánru“ (2005, 74). Podobný slovník nie je náhodný. V predslove k druhému vydaniu štúdie *Modern European Literature: A Geographical Sketch* (Moderná európska literatúra: geografická črta) zaradenej na začiatok knihy *Distant Reading* (2013, Dištančné čítanie), priznáva, že jednou z jeho najsilnejších inšpirácií bola evolučná teória o pôvode druhov Ernsta Mayra, ktorú chcel aplikovať na evolúciu morfologických (žánrových) transformácií literárneho poľa (pozri Moretti 2013, 1 – 3). Podobne ako u Proppa, Šklovského a ďalších formalistov aj v Morettiho „kvantitatívnom formalizme“, ako svoju metódu v pamflete Literárneho laboratória Stanfordskej univerzity sám nazval, je morfologická (žánrová) kategória predpokladom kvantifikačnej analýzy. To z nej súčasne robí aj nevyhnutný aspekt dištančného čítania: na začiatku bádania sa ňou ustanovuje typologické spektrum variácií, na konci zase genealógia morfopriestoru so všetkými jeho vývinovými vetvami.

Ďalším nevyhnutným aspektom dištančného čítania je vzdialenosť (*distance*), ktorá podmieňuje možnosť „čítať“ kvantitatívne dáta z hľadiska formy: „Musíme odstúpiť od kvantitatívnej oblasti a hľadať riešenie v úplne inej sfére, a to v oblasti formy (morfológie)“ (Moretti 2005, 24). Vzdialenosť či odstup od dát je to, čo umožňuje ich „čítanie“, inými slovami povedané, interpretáciu. Tento aspekt si všíma aj Seann McCann v článku *A Few Quibbles about Moretti's Graphs, Maps, Trees* (2011, Niekoľko námietok k Morettiho *Grafom, mapám, stromom*): „Je úžasné vidieť grafy a zachytiť zmysel materiálu veľkého rozsahu, ktorý ešte treba objaviť a pochopiť. [...] Ale Morettiho najzávažnejšie tvrdenia a ich potenciálne limity vynikajú práve v hypotézach (vytváraných, mimochodom, na spôsob *interpretácií*)“ (109).

Po objasnení Morettiho formalistických východísk sa dostávame späť k dištančnému čítaniu, metaforickému opisu kvantitatívneho formalizmu, ktorý Moretti v *Grafoch, mapách, stromoch* spomenul len raz. Hovorí o ňom veľmi stručne ako o čítaní, ktoré nekladie dôraz na detaily, ale na vzdialenosť ako špecifickú formu poznania, ktorá: „[O]dhaľuje širšie prepojenia. Tvary, vzťahy, štruktúry. Formy.

Modely“ (2005, 1). V záverečných pasážach dokonca zavádza dištinkciu medzi „vysvetlením“ (*explanation*), ktoré spadá viac do kompetencií kvantitatívneho formalizmu, a interpretáciou textu. Akoby si už v tom období uvedomoval riziko práce s veľkým množstvom materiálu a síce, že stanovená hypotéza sa s vysokou pravdepodobnosťou vzhľadom na veľkosť textového archívu potvrdí. Inými slovami povedané, výsledkom kvantitatívneho formalizmu, pre ktorý je morfológická kategória predpokladom analýzy, je to, čo sa predpokladalo na začiatku. A tomu podľahlo aj Morettiho skúmanie výskytu indícií v detektívnom románe. Zameral sa výlučne na indície tak, ako ich našiel u Doylea, pretože ich považoval za dominantný evolučný posun tohto žánru, tzn. vopred sa zameral na apologetiku západoeurópskeho kánonu detektívky, aby z neho vytvoril model celého žánrového stromu. Výsledkom takéhoto postupu je tautológia a tautológia sa nedokazujú.

NOVÉ ŠPEKULÁCIE

Od prvého zverejnenia *Domnienok o svetovej literatúre* (2000) po ich opätovné vydanie v súbore všetkých Morettiho textov venovaných *Dištančnému čítaniu* prešlo trinásť rokov. Rozsah digitálnych archívov za tú dobu enormne vzrástol, čo odstránilo starú bariéru literárnych výskumov, ktorú predstavovala nedostupnosť textov. Objavili sa však bariéry nové, napríklad nemožnosť zorientovať sa vo veľkom množstve zabudnutých, druhoradých textov, tzv. veľkého nečítaného (*the great unread*)¹⁷ a problémy sa vyskytli aj v ďalších sférach textovej analýzy. Čím dôslednejšia má byť analýza, tým vyššiu úroveň spracovania elektronických textov si vyžaduje. Relatívne dobre spracované korpusy konkrétnych autorov (Shakespeare, Austen a pod.) alebo období (napr. *Price One Penny: A Database of Cheap Literature 1837 – 1860* – Cena jedno penny: databáza lacnej literatúry 1837 – 1860)¹⁸ poskytujú síce isté formálne vzorce rozprávania, majú však nedostatočný kvantitatívny rozsah. Texty z veľkých archívov, ktoré nie sú špecificky anotované a neobsahujú metadáta, zas nie je možné využiť na účely formálnej analýzy výstavby rozprávania (analýzy foriem fabuly či sujetu). Kvantitatívna analýza veľkých textových archívov na báze korpusov dokáže poskytnúť len základné lingvistické údaje, preto sa časť literárnych výskumov presunula do lingvistiky.

Moretti si uvedomoval, že detektívna literatúra, ktorú si v *Stromoch* zvolil na ilustráciu evolúcie žánru, disponovala (tak ako v podstate každá žánrová literatúra) viac-menej ustálenými formami rozprávania, kde sa väčšina zmien dala pomerne ľahko identifikovať, na rozdiel od komplikovaných a voľnejších foriem románu. Moretti napriek tomu vo výskume svetovej literatúry pokračoval a v roku 2009 vydáva článok *Style, Inc.: Reflections on 7.000 Titles (British Novels, 1740 – 1850)* (Štýl, Inc.: Reflexie 7.000 titulov /Anglické romány: 1740 – 1850/), ktorý nie je analýzou textov, ale veľkých dát (*big data analysis*). Nejde však o analýzu textov 7000 románov, ale len ich názvov. Počas vytvárania kompletného archívu digitálnych textov z tohto obdobia, ktorého budovanie trvalo niekoľko rokov, si Moretti uvedomil, že „nateraz sú tituly najlepším spôsobom ako presiahnuť jedno percento románov, ktoré vytvárajú kánon, a uvidieť literárne pole ako celok“ (2013, 181).

Aspekty tejto analýzy sú prevažne lingvistické: dĺžka názvov diel v závislosti od

roku ich vydania, počet slov, sémantické polia adjektív a substantív v tituloch, tituly obsahujúce ženské alebo mužské meno, tituly s etickým prívlastkom a pod. Interpretácia kvantitatívnych výsledkov však vypovedá viac o spoločnosti daného obdobia, o čitateľkách a čitateľoch románov a vydavateľoch, než o obsahu románov, keďže titul knihy je neraz kompromisom medzi autorským a vydavateľským návrhom a jeho účelom je, aby sa kniha predala. Navzdory tomu sa z analýzy dát dozvedáme aj niečo o literatúre: napríklad o výraznej previazanosti gotických románov s určitým geografickým prostredím (zámok, opátstvo a pod.). V tituloch gotických románov je výskyt geografických názvov štvornásobne vyšší než v názvoch iných románov z toho istého obdobia.

Výsledky analýzy 7000 titulov naznačujú niektoré možnosti využitia kvantitatívnej štylistiky (štylometrie) v literárnom výskume. V článku *Network Theory, Plot Analysis* (2013, Teória siete, analýza zápletky), ktorým Moretti *Dištančné čítanie* uzatvára, sa pokúsil aplikovať tie isté princípy na postavy v Shakespearových drámach. Znázornením siete vzťahov medzi jednotlivými postavami vytvoril klastre,¹⁹ ktoré sú základnou formou vizualizácie časového sledu zápletky. Porovnávaním týchto klastrov odhaľuje nielen roly jednotlivých protagonistov deja, ale aj rôzne vzorce rozprávania. Hoci sa uvedená výskumná metóda ešte len rozvíja, Moretti verí, že jedného dňa budeme schopní vidieť všetky žánre ako rozdielne vzory jednej siete. Aby sme uspeli, je nutné najskôr zhromaždiť enormné množstvo najrôznejších empirických dát – na tomto mieste si však Moretti kladie otázku: „Budeme v rámci svojho odboru (*discipline*) schopní podeliť sa navzájom o materiál, dôkazy – fakty?“ (2013, 240) Aká bude odpoveď na túto otázku, ešte len uvidíme.

Rozmach digitálnych textových archívov a nástrojov IT ovplyvnil výskum nielen v oblasti literárnej vedy. Metóda dištančného čítania, ktorú sme predstavili z aspektu jej formalisticko-quantitatívnych východísk, dnes patrí tak k teoretickým, ako aj metodologickým bázam širokého spektra výskumov v oblasti DH. Skôr než naše úvahy na túto tému uzavrieme, mali by sme sa v súvislosti s teóriou siete zmieniť ešte o jednom dôležitom posune, hoci presahuje okruh tém vytýčených touto štúdiou. Za Morettiho koncepciou svetovej literatúry spočiatku stáli aj ideologické východiská. Uvažoval o nej ako o „svetovom systéme“ v intenciách Wallersteinových pojmov centra a periférie.²⁰ Posunom k teórii siete však preňho táto binárna opozícia stratila opodstatnenie.

ZÁVER

Nástroje IT sa neustále vyvíjajú a sú schopné relatívne dôsledne spracovávať stále väčšie archívy textov, preto je ťažké predpovedať ďalší vývoj v tejto oblasti. Jedno je však zrejmé, nárast digitálnych zdrojov a rozširovanie IT vo všetkých sférach humanitných vied vyvoláva otázky o hraniciach a možnostiach týchto výskumov.²¹ Napriek tomu, že tento prístup sa etabloval len nedávno, ukazuje sa, že bez správnej interpretácie dátových výstupov nikdy nedosiahne hĺbku tradičných prístupov. Nakoniec o to zatiaľ ani nejde. Dôležitejšie sú otázky, ktoré sme si doteraz nikdy nekladli, pretože sa objavili až s možnosťami, ktoré prinášajú nástroje IT a textovej analýzy. Otázky, ktoré menia náš prístup ku skúmaniu literatúry. Napokon, kto z nás vie povedať, ako

pri súčasnom vývine bude vyzerat literárna veda o desať rokov? Už len preto by sme dištančné čítanie nemali podceňovať.

POZNÁMKY

- ¹ K téme autora, hypertextu a čitateľa pozri Suwara 2014, 173 – 217 a Debnár 2016, 115 – 123.
- ² Jonathan Goodwin v úvode k zbierke textov *Čítanie grafov, máp a stromov – kritické odpovede Francovi Morettimu* (2011) píše, že Moretti sa o podrobnom čítaní (*close reading*) s humorom vyjadroval ako o „sekularizovanej teológii“ pochádzajúcej z New Haven, teda zo sídla Yaleovej univerzity (Goodwin 2011, xi). Dôležité je, že Morettiho kritika podrobného čítania ako metódy nebola namierená proti výsledkom práce predstaviteľov Novej kritiky (*New Criticism*), ale voči zovšeobecňovaniu týchto parciálnych analýz na literatúru ako celok (Moretti 2013, 67 – 69).
- ³ Označenie „čítanie z druhej ruky“ (*reading second hand*) použil prvýkrát ako metaforu na opis Morettiho metódy dištančného čítania (*distant reading*) Jonathan Arac v štúdiu *Anglo-globalism?* (2002, 37).
- ⁴ Dostupné na: <https://books.google.com/?hl=sk> [cit. 17. 6. 2017]
- ⁵ Dostupné na: <https://archive.org/index.php> [cit. 17. 6. 2017]
- ⁶ Rozlišujeme digitalizovaný a elektronický text. Digitalizovaný text znamená prevedenie tlačenej predlohy do počítačového formátu pomocou automatickej OCR technológie. Elektronický text je popri OCR navyše skontrolovaný človekom.
- ⁷ Inštitucionálnou bázou týchto výskumov sú predovšetkým národné centrá *Digital Humanities* (DH) spolu s ďalšími špecializovanými pracoviskami na univerzitách, akým je aj Stanford Literary Lab (Literárne laboratórium Stanfordskej univerzity) – domáca pôda Franca Morettiho – a mnoho ďalších.
- ⁸ Dostupné na: <http://emargin.bcu.ac.uk> [cit. 27. 6. 2017]
- ⁹ Dostupné na: <https://interrogator.github.io/corpkit/index.html> [cit. 27. 6. 2017]
- ¹⁰ V slovenských textoch sa väčšinou používa anglický originál tohto pojmu, u niektorých autorov bol použitý aj doslovný preklad „dolovanie“, v našom texte používame slovo „extrakcia“ v tom zmysle, v ktorom bol tento pojem použitý v článku *Digital humanities a filozofia – problém digitálneho výskumu* (Gogora 2016).
- ¹¹ Dostupné na: <https://sites.google.com/site/computationalstylistics/> [cit. 17. 6. 2017]
- ¹² Dostupné na: <https://salve2.wordpress.com> [cit. 17. 6. 2017]
- ¹³ Širším vzťahom ruského formalizmu a francúzskeho štrukturalizmu, menovite k niektorým autorom 8. čísla časopisu *Communications* s podtitulom *Štrukturálna analýza rozprávania*, sa autor tejto štúdie venuje v dvoch kapitolách monografie *Medzi myšlienkou a obrazom – vybrané kapitoly z filozofie literatúry* (Debnár 2013, 30 – 50).
- ¹⁴ Esej pôvodne vyšla v časopise *New Left Review* 1/2000 a neskôr ju Moretti zaradil do knihy *Distant Reading*.
- ¹⁵ Máme na mysli pasáž: „Namiesto starej miestnej a národnej sebestačnosti a uzavretosti nastupuje všestranný styk, všestranná vzájomná závislosť národov. To sa rovnako vzťahuje na materiálnu i na duchovnú produkciu. Plody duchovnej činnosti jednotlivých národov stávajú sa všeobecným majetkom. Národná jednostrannosť a obmedzenosť sa stáva čoraz nemožnejšou a z mnohých národných a miestnych literatúr vzniká svetová literatúra“ (Marx – Engels 1977, 151 – 152).
- ¹⁶ Šklovskij v knihe *Tetiva – O odlišnosti podôb* v tejto súvislosti uvádza Eichenbaumovu prácu o *Lermontovovi* (1924), kde sa ukazuje, že niektoré Lermontovove mladické básnické pokusy predstavujú to, čo sa v poetike nazýva *cento*, čiže asambláž cudzích, známych diel. „*Cento* je typické pre mladých spisovateľov. Dosť často ich posielajú do redakcií, zavše zamaskované“ (Šklovskij 1973, 36). Takéto výtvary Eichenbaum objavil nielen u Lermontova, ale aj u mladého Puškina či u Tolstého (poviedka *Detstvo*).
- ¹⁷ Termín zaviedla do literárnej vedy naratologička Margaret Cohen (2009).
- ¹⁸ Dostupné na: <http://www.priceonepenny.info> [cit. 17. 6. 2017]
- ¹⁹ Klaster je technologicko-metodologický koncept teórie siete: „Ak je vrchol A spojený s vrcholom B

a B s C, potom je vysoko pravdepodobné, že A bude tiež spojené s vrcholom C. Povedané jazykom sociálnych sietí, priateľ vášho priateľa je pravdepodobne tiež vašim priateľom“ (Newman 2003, 183).

²⁰ K téme centra a periférie pozri Wallerstein 1976.

²¹ V tomto duchu prezentoval Franco Moretti aj svoj súčasný výskum počas stretnutia DR2 skupiny (*Distant reading and Data-Driven Research in the History of Philosophy*) na pôde Turínskej univerzity. Dostupné na: <https://dr2.hypotheses.org> [cit. 17. 6. 2017]. Postupne tam budú publikované články na tému využívania dištančného čítania vo filozofii a v ďalších humanitných vedách (medzi inými aj prednáška Franca Morettiho *Vzorci a interpretácia*, ktorá odznela na stretnutí DR2 v Turíne. Dostupné na: <http://www.filosofia.unito.it/dr2/> [cit. 17. 6. 2017]

LITERATÚRA

- Arac, Jonathan. 2002. Anglo-globalism? *New Left Review* 16: 35 – 45.
- Cohen, Margaret. 2009. Narratology in the Archive of Literature. *Representations* 108, 1: 51 – 75.
- Compagnon, Antoine. 2006. *Démon teórie*. PreĽ. Jana TruhlárĽová. Bratislava: Kalligram.
- Debnár, Marek. 2013. *Medzi myšlienkou a obrazom – vybrané kapitoly z filozofie literatúry*. Bratislava: ArsPoetica.
- Debnár, Marek. 2016. Miznutie autora a utváranie významu. *World Literature Studies* 8, 3: 115 – 124.
- Eagleton, Terry. 2005. *Úvod do literárnej teórie*. PreĽ. Petr Onufer. Praha: Triáda.
- Eichenbaum, Boris. 1971. Teória formálnej metódy. In *Teória literatúry – výber z „formálnej metódy“*, ed. Mikuláš Bakoš, preĽ. Mikuláš Bakoš, 19 – 53. Bratislava: Tatran.
- Eco, Umberto. 1995. *Interpretácia a nadinterpretácia*. PreĽ. Zdeňka Kalnická. Bratislava: Archa.
- Gogora, Andrej. 2016. Digital humanities a filozofia – problém digitálneho výskumu. *World Literature Studies* 8, 3: 104 – 114.
- Goodwin, Jonathan. 2011. Introduction. In *Reading Graphs, Maps, Trees: critical responses to Franco Moretti*, eds. Jonathan Goodwin – John Holbo, ix – xxii. Anderson South California: Parlor Press LLC.
- Iser, Wolfgang. 2009. *Jak se dělá teorie*. PreĽ. Petr Onufer. Praha: Karolinum.
- Marx, Karl – Fridrich Engels. 1977. Manifest komunistickéj strany. In *Antológia z diel filozofov. Marxisticko-leninská filozofia*, ed. Ladislav Holata, preĽ. Július Šefránek, 148 – 167. Bratislava: Pravda.
- McCann, Seann. 2011. A Few Quibbles about Moretti's Graphs, Maps. In *Reading Graphs, Maps, Trees: critical responses to Franco Moretti*, eds. Jonathan Goodwin – John Holbo, 108 – 114. Anderson South California: Parlor Press LLC.
- Moretti, Franco. 2000. Conjectures on World Literature. *New Left Review* 1: 54 – 68.
- Moretti, Franco. 2005. *Graphs, Maps, Trees: Abstract Models for a Literary History*. London: Verso.
- Moretti, Franco. 2013. *Distant Reading*. London: Verso.
- Moretti, Franco. 2014. *Grafy, mapy, stromy – Abstraktní modely literární historie*. PreĽ. Olga Čaplyginová. Praha: Karolinum.
- Newman, Mark. 2003. The Structure and Function of Complex Networks. *SIAM Review* 45, 2: 167 – 256. Dostupné na: <http://epubs.siam.org/doi/pdf/10.1137/S003614450342480> [cit. 17. 6. 2017]
- Propp, J. Vladimír. 1971. *Morfológia rozprávky*. PreĽ. Nadežda Čepanová. Bratislava: Tatran.
- Suwara, BogumiĽa. 2014. *Staré a nové rozhrania (interfejsy) literatúry*. Bratislava: Slovak Academic Press – Ústav svetovej literatúry SAV.
- Šklovskij, Viktor. 1971. *Teória prózy*. PreĽ. Nadežda Čepanová. Bratislava: Tatran.
- Šklovskij, Viktor. 1973. *Tetiva – O odlišnosti podob*. PreĽ. Vincent Šabík. Bratislava: Knižnica Slovenského spisovateĽa.
- Tangherlini, R. Timothy – Peter Leonard. 2013. Trawling in the Sea of the Great Unread: Sub-corpus topis modeling and Humanities research. *Poetics* 41: 725 – 748.
- Tyňanov, Jurij – Roman Jakobson. 1971. Problémy skúmania literatúry a jazyka. In *Teória literatúry – výber z „formálnej metódy“*, ed. Mikuláš Bakoš, 110 – 112. Bratislava: Tatran.
- Vrijenhoek, Sanne. 2013. *SalVe2: Text Mining in Philosophy*. Dostupné na: <https://salve2.wordpress.com/about/> [cit. 17. 6. 2017]

Wallerstein, Immanuel. 1976. *The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press.

Reading second hand

Distant reading. Quantitative formalism. Digital humanities. Franco Moretti.

The relation between humanities and information technologies has in recent decades become so strong that it is no longer possible to see this relationship as a mere temporary phenomenon. A broad spectrum of interdisciplinary research united under the umbrella term “digital humanities” bears testimony to this. Together with massive digitalization of books, journals and other texts collected into extensive electronic libraries and hypertextual databases, it is now necessary to rethink and redefine not only the concept of reading but to specify new possibilities of how to analyse literary and specialized texts. The aim of this study is to point at new approaches to reading of large text collections in the light of Moretti’s method of distant reading, as well as to delineate the history of close reading as a concept. As background for this consideration, the paper uses the methodological issues of relation between distant reading and Russian formalism. In the conclusion, the paper outlines the link between explanation of a text by means of distant reading, and interpretation of that text.

Mgr. Marek Debnár, PhD.
Katedra všeobecnej a aplikovanej etiky
Filozofická fakulta
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Hodžova 1
949 74 Nitra
Slovenská republika
mdebnar@ukf.sk